

2. Nevidljivi čovjek

Čovjeku se neprestano događa da ga ljudi udaraju, idu na njega a on se izmiče. On to ne pripisuje njihovoj namjeri. »Sada sam posve siguran da sam za stanovit broj ljudi postao nevidljiv. Ono što me počelo brinuti nije toliko moje novo stanje koliko to što takvih osoba svakim danom ima sve više« (str. 108.). Kao također »nevidljiva« osoba, mislim da se tu ne radi o stanju osobe koju neki ne vide, nego o njihovu sljepilu. U psihologiji se to svojstvo zove »egocentričnost«, a u urbanizmu bi se moglo zvati proto-urbano ili čak novo-urbano stanje. Mene osobno brine što takvih osoba svakim danom ima sve više.

Dušica Seferagić

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska

Zorislav Perković

Bijeg u neozbiljnost

Zagreb, Horetzky, 2002., 513 str.

Prošlo je pet godina otkako je Zorislav Perković, Zorko odnosno Perkins kako su ga prijatelji i znanci zvali, otišao. Pa ipak, evo ga opet sa knjigom svojih tekstova i fotografija: ove je godine zagrebački izdavač Horetzky objavio Perkovićevu knjigu *Bijeg u neozbiljnost*.

Privlačnost sabranih tekstova Zorislava Perkovića je dvostruka: savršeno oslikava njegove misli i može se čitati kako tko želi. Ja bih tako izabrala citat i fotografiju sa 44. i 45. stranice, koji zajedno autora najbolje prikazuju. Citat Lao Cea, star preko 2.500 godina, glasi:

»Ja imam tri blaga
koja cijenim i čuvam:
prvo je ljubav, drugo je umjerenost,
treće je nikada ne biti prvi na svijetu.
Uslijed ljubavi nema straha,
uslijed umjerenosti, postoji rezerva snage,
nikada ne biti prvi, omogućuje vlastiti razvoj«.

Fotografija, pak, prikazuje Zorislava sa grimasom blage ljutnje i kažiprstom uperenim u nekoga čija je poruka (u mojoj interpretaciji): »J'accuse!«

Knjiga ima 513 stranica na kojima su objavljeni Perkovićevi tekstovi (nastali u rasponu od preko tridesetak godina) te brojne crno-bijele fotografije. Sadrži i *Predgovor* Ognjena Čaldarovića, *P.S. (post scriptum)*, zatim bibliografiju grupiranu prema poglavljima, izvore te osvrt Melite Richter i Vladimira Mattionija (urednika i designera).

O. Čaldarović i M. Richter iznose životnu i radnu biografiju Z. Perkovića. Oni o njemu kao o osobi pišu sa simpatijama, upravo onako kako bih pisala i ja koja sam ga poznavala i s njime surađivala. Perković je diplomirao geografiju, ali se najviše bavio urbanizmom učeći od demografije i sociologije. V. Mattioni, koji je obavio ogroman urednički posao, piše o Perkoviću kao o urbanisti onakvog tipa kakvoga i sam zastupa u svojoj knjizi *Urbophilia*, i to gotovo istim riječima (tekst »Poljski put« u poglavlju *Povratak u grad*). Perković je, dakle, stručnjak koji destruirao usko shvaćenu struku, služi se induktivnim pristupom, ležeran je (pazi na stvari), objekte svojih analiza želi pretvoriti u subjekte planiranja, a katkada kada gubi mogućnost utjecaja, bježi u »neozbiljnost«.

Valja reći da su u realizaciji ove knjige sudjelovali mnogi poznavatelji autorova djela, sačuvavši Perkovićeve stare tekstove, pisma, slike, razglednice, a najviše ih je sačuvala Ruth Betleheim. To čuvanje veze s Perkovićem možda najviše govori o njegovu uplivu, premda nesvjesnom, na ljude s kojima se poznao.

Tekstovi su svrstani u šest poglavlja: 1. Granice rasta, 2. Promet u gradu, 3. London, 4. Centralitet, 5. Marginalci, 6. Granice planiranja.

U knjizi, osim (dakako) tekstovima, posebnu pozornost valja posvetiti fotografijama. Doživljaj je filmski - jer se brzom vrtnjom stranica postiže efekat pokreta (designer V. Mattioni). Indikativno je da je na fotografijama najviše ljudi (što je rijetko kod urbanista i arhitekata); onih koji hodaju, okupljaju se, sjede, kupuju na »buvljacima«, a tu su i Ruth i Zorko u sličnim situacijama. Tu je i osnovna poruka slika: gradovi postoje za ljude a ne obrnuto.

Tekstovi u poglavlju *Granice rasta* višestruko su znakoviti. Naime, premda je Perković *urbophil* i zanimaju ga veliki gradovi kao rasadišta kulture, znanja i ugodnog života, on se slaže s tezom da postoje granice rasta (proizvodnje, potrošnje, broja ljudi, veličine gradova), preko kojih sve rečene kvalitete postaju svoja suprotnost, i to zato jer je rast sam po sebi kontradiktoran proces koji u sebi nosi i pozitivne i negativne osobine. Danas je rast shvaćen kao ideologija ekspanzivnog kapitalizma a ne prirodno kretanje društva. Autor svoje postavke potkrepljuje brojnim podacima, a oni pokazuju smanjenje rasta gradova te njihovu ekspanziju u okolicu.

U drugom poglavlju - *Promet u gradu*, Perković je dobro predvidio kuda se kreće budućnost prometa u gradovima i »na vrijeme« se založio za mjere njegove kontrole. No mjere koje on predlaže nisu u *mainstreamu* dominantnih društvenih vrijednosti i procesa, pa zato one mogu samo donekle korigirati promjene ali ih ne mogu i preusmjeriti. Osnovna autorova orijentacija jest zauzimanje za dobar javni prijevoz, pješake i bicikle u gradu, a protiv porasta privatnog prometa, tj. automobila kao neprijatelja grada: zagađivača, opasnog po pješake, žderača pro-

stora, ukratko agresivne mašine koja pogoršava kvalitetu urbanog života. Daka-ko, onakvu kvalitetu kako je definira Perković. Zanimljiva je i njegova tipologija gradova prema prometnim situacijama.

Sve rečeno odnosi se i na Zagreb. Danas, dvadesetak i više godina nakon nastanka ovih tekstova, situacija je u Zagrebu još mnogo gora.

Kvaliteta Perkovićevih radova, kada ih čita sociolog, jest u njegovoj svijesti o vezi društvenog konteksta, vladajućih ideologija rasta i prometa.

London je naslov trećega poglavlja, posvećenoga gradu koji je Perković, uz Zagreb, osobito volio. Perković je često bio u Londonu, čitao o njemu i pisao o toj svjetskoj metropoli. No njegova analiza Londona u određenom vremenskom isječku nije emotivna nego se osniva na brojnim podacima, pomnom praćenju osnovnih procesa te suprotstavljanju prednosti i nedostataka u tome gradu. Tako taj prekrasan i zanimljiv grad pati od socijalnih sukoba, kriminala, nezaposlenosti, a o vladajućim politikama (konzervativnoj ili laburističkoj) ovisi i odnos prema tim problemima.

Tekstovi u poglavlju *Centralitet* posvećeni su Zagrebu. Autor se bavi nekim centralnim dijelovima grada i njihovom sadržajnom strukturom. Centar grada, po njemu, treba sadržavati multifunkcionalnost, mnoštvo sadržaja, biti mjestom najveće koncentracije ljudi i njihovih odnosa. Stoga on kritički razmatra neke ideje i pojave, pa tako i polemizira s idejom »socijalne integracije« (koju su sociolozi sedamdesetih godina zdušno i neupitno zastupali, da bi potom i sami »olabavili«) nasuprot individualizmu i anonimnosti kao poželjnim osobinama velikoga grada. Čini se da su i sociolozi i Perković tada dosta usko, pa i krivo, rabili navedene pojmove (no to nije predmet ove recenzije).

Autor izvrsno pokazuje krizu gradskog centra - istjerivanjem stanovanja iz centra, pogoršanjem dobne i socijalne strukture žitelja, propadanjem građevinskog fonda, smanjenjem broja funkcija, citizacijom i elitizacijom, pogoršanjem ekoloških uvjeta i kvalitete života općenito. Da nije geograf, točnije urbanist, čitalac bi pomislio da je Perković urbani sociolog, što je on, samouk, zapravo i bio. Njegova umjerenost i ljubav prema gradu očituju se u nenametljivosti svojih ideja, za razliku od nekih urbanih sociologa koji gradu zadaju uloge (čak misije!) iz rakursa državne ideologije. Perković naprosto kaže: »Zagreb je osrednji grad u jednoj osrednje razvijenoj zemlji i to nije nikakva sramota. Sramota i glupost je zatvarati oči pred činjenicama« (str. 296.).

I peto poglavlje - *Marginalci*, opet je sociologijska tema. Marginalci su stanovnici grada »koji u svakodnevnom životu u urbanim sredinama i u odlučivanju o njima imaju marginalnu ulogu« (str. 307.). Oni su brojčano veliki a po društvenoj važnosti mali. Kako su vezaniji uz prostor, oni ga bolje poznaju, vrednuju i doživljavaju. Beskućnici, prosjaci, zabavljači, prodavači »sitne robe« i sl. ravnopravni su stanovnici grada. Perković ne ulazi u dublju analizu uzroka položaja marginalaca, samo ih srčano zastupa na gradskoj sceni.

Naposlijetku, *Granice planiranja* poglavlje su u kojem upoznajemo Perkovića kao rafiniranog i sveobuhvatnog kritičara suvremenog urbanizma. Autorova razorna kritika suvremenog urbanizma moderne spada među nekoliko najozbiljnijih u hrvatskom društvu, i to iz pera čovjeka »iznutra« koji je i sam bio urbanist. No kritika iznutra ne bi bila dovoljna da je autor nije povezo s puno širim kontekstom, ideologijama, vrijednostima i moći, koje izvana determiniraju ono što se događa unutra. Tako kritika postaje dublja i slojevitija ali i beznadnija jer se ne može promijeniti svijet da bi se promijenila struka.

U prvom redu autor redefinira urbanizam kao »čitav aparat i proces od teorije do odlučivanja i realizacije a ne (kao) djelatnost specijaliziranih ustanova« (str. 396.). Drugo, urbanizam izražava dominantne društvene interese dominantnih društvenih slojeva, te nije lišen vrijednosti, ideologije, politike i moći, a najmanje izražava interese ljudi u gradovima, interese njegovih stanovnika. Zbog tih dviju činjenica Perković je skeptičan prema dugoročnim planovima. Društvene promjene su brze i tek djelomično predvidive, kao i odnos snaga u njima, pa je petrifikacija vizija iz neke točke u sadašnjosti pogubna za slobodan razvoj prostora u budućnosti. Perković se zato zalaže za kratkoročnije planove i niz manjih, konkretnih planova. Odatle i njegova induktivnost u pristupu koju smatra plodonosnijom od deduktivnih, neostvarivih koncepcija. Također, planirati ne mogu samo urbanisti već i znalci iz drugih područja i građani, ali u »aktivnom dijalogu i učenju« a ne u dodavanju (pribrajanju) svojih posebnih znanja u popisu.

U svim prethodnim temama, kao i u ovoj zadnjoj, autor je oštar kritičar shvaćanja razvoja kao ekonomskog i tehničkog, te uvrštava kvalitetu života među osnovne ciljeve razvoja. Pritom ravnopravno sudjelovanje građana u odlučivanju smatra neophodnim.

Perković suprotstavlja svagdašnji život velikim ambicijama, urbanitet antiurbanim tendencijama te ističe individualizam, kozmopolitizam, lokalizam i hedonizam kao urbane specifikke. Sebe skromno svrstava u kombinaciju urbanista koji nastoji izmijeniti stvari iznutra (iz struke), a ako to ne ide, onda ponekad pobjegne u neozbiljnost kako bi mogao reći što misli. Iz obje se pozicije očito može najviše reći ali ne i učiniti. Danas bi Perković bio još razočaraniji, jer su se stvari pogoršale. Moguće je da bi se povukao i u neozbiljnost, ali je vjerovatnije da ne bi odolilo još žešćoj kritici, dakako na svoj »nježan« način.

Ono što se meni, kao recenzentkinji, najviše sviđa nije, kao što bi se moglo pomisliti, »sociologizacija« Perkovićeva shvaćanja urbanizma već njegovo pažljivo pletenje mreže razumijevanja svijeta u kome živi, povezivanjem jednog njegova aspekta tananim nitima sa cijelom mrežom iz koje se jedino mogu objasniti aspekti, elementi i detalji, polazeći baš od njih samih.

Također me fascinira autorova dosljednost od početka do kraja svoga rada: skromnost (nikada ne biti prvi), umjerenost (nikada ne prenaplašavati svoje stavove), ljubav prema gradu kao objektu svoga interesa i kao subjektu koji ga je formirao kao planera i osobu.

Perković je bio urbophil ali i pravi građanin (grada i svijeta).

Jedina zamjerka knjizi jest tehničke prirode: zbog opsega (debljine) i malog formata tiskana je sitnim slovima, priljubljenih stranica, tako da je nije moguće čitati kako se čita knjiga kojoj se želi zdušno posvetiti. Podaci o tekstovima, posebno o godinama njihova objavljivanja, nalaze se na kraju a ne uz same tekstove što, uz zgusnutost stranica, otežava praćenje vremena kao važnog fenomena u autorovim analizama promjena.

Dušica Seferagić

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska

Radovan Ivančević

Za Zagreb (...suprotiva mnogim)

Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Biblioteka suvremene umjetnosti, 2001., 495 str.

Djelo *Za Zagreb (...suprotiva mnogim)* Radovana Ivančevića, našega poznatog i priznatog povjesničara umjetnosti, sveučilišnog profesora i iznimnog intelektualca, bogat je prikaz ali i kritika arhitektonsko-urbanističkih rješenja i izgleda Zagreba. Ova je knjiga plod autorova višegodišnjega znanstvenog i nastavnog bavljenja pitanjima i problemima grada Zagreba i vrednovanjem zagrebačke arhitekture i urbanizma. Ona je i zbornik Ivančevićevih odabranih radova, objedinjenih u cjelinu, a nastalih u razdoblju od 1960. do 2000. godine. Knjiga je tiskana u izdanju Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske, u Biblioteci suvremene umjetnosti; ima 495 stranica, mekog je uveza i obogaćena je brojnim fotografijama, ilustracijama i nacrtima postojećih ili zamišljenih građevina i objekata glavnoga grada Hrvatske - Zagreba.

Sabrani radovi u knjizi različite su vrste, od članaka, studija, priloga, polemika, a prethodno su bili objavljivani u raznim specijaliziranim časopisima i dnevnim ili periodičkim novinama u Hrvatskoj, kao što su *Čovjek i prostor*, *Život umjetnosti*, *Danas*, *Telegram*, *Vjesnik*, *Feral Tribune* i mnogim drugim glasilima. Radovi su grupirani u tri cjeline, odnosno u tri dijela: *Vrednovanje moderne arhitekture* (str. 9.-247.), *Trgovi i ljudi* (str. 249.-361.), *Interpretacija grada* (str. 373.-487.), a kao zaključak objavljen je autorov *Pogovor* (str. 489.-495.).

U *Pogovoru* autor objašnjava naslov knjige, odnosno sintagmu *Za Zagreb, a suprotiva mnogim*, kroz koji poručuje da je on u suprotnosti sa svim onim destruk-